

ФРОМ И ПРОБЛЕМИТЕ НА „РЕАЛНИЯ СОЦИАЛИЗЪМ“

ИНТЕРВЮ С ПРОФ. Д-Р ФЕРЕНЦ ЕРЪОШ

Името на проф. д-р Ершош е добре познато и авторитетно в средите на европейската научна общност – член на няколко научни организации, той е сред най-добрите познавачи на историята на Европейската психологическа наука и нейните водещи представители – Фройд, Ференци, Фром, Балинт и др. Със съзнанието, че днес народите ни в много отношения споделят едни и същи проблеми, той бе любезен да сподели вижданията си за творчеството на Ерих Фром – един от авторите, които най-сетне получават полагаемото им се място в нашата култура.

Едва напоследък у нас се наблюдава „бум“ от публикации, свързани с Фром. Не е ли твърде късна тази среща?

Изминалите две години бяха изпълнени с изключителни и в много отношения неочаквани събития в Източна Европа, светът се сблъсква с благоприятните и ужасяващи последици от разпадането на съветската империя. Мисля, че без тези условия настоящата среща с произведението на Ерих Фром би била невъзможна.

Защото Фром бе нежелан или поне твърде цензуриран автор в страните на „реалния социализъм“. От гледна точка на официалната държавна идеология той бе сред онези „ревизионисти“ или „дробенбуржоазни утописти“, които се отклониха от твърдите последователи на марксизма-ленинизма.

Въпреки многобройните публикации с откъси или някои кратки произведения, по мое мнение Фром все още е непознат за широката публика. Кои от творбите му според Вас най-добре биха представили същността на неговите възгледи?

Зависи какво преди всичко искаме да изтъкнем. В Унгария най-напред се появи „Изкуството на любовта“, през 1984 г., а пет години по-късно излезе „Зен-будизъм и психоанализа“ – естествено, това са важни произведения, но в същото време те са значително по-слабо политически и социологични. Повечето читатели несъмнено биха могли да разберат посланието на Фром и от тях, но според мен най-характерни са „Бягство от свободата“ и „Да имаш или да бъдеш“.

Хуманизм по убеждение, през 1960 г. Фром публикува „Да пребъде Човекът“ – социалистически манифест и програма; но именно в страните, които определяха себе си със същото прилагателно, най-яростно се отричаха възгледите му и се анатемосаха политическите изводи от неговото учение. Не се ли крие тук някакъв парадокс?

Напротив. През целия си живот Фром е бил безкомпромисен критик на „реалния социализъм“. Елементите на критика спрямо подобен род социална организация се откриват в творчеството му далеч преди терминът „реален социализъм“ да бъде изкован и много преди комунизъмът да дойде на власт извън пределите на Съветския съюз.

Какви по-точно са тези елементи на критика?

Аз лично не ги виждам като самостоятелни, а като комбинация от три основни елемента или същностни аспекти, характерни за мисленето на Фром от най-ранния до най-късния му период. Те са: месьянство, чийто произход откриваме в юдаизма; радикална критика на капитализма не само като социално-икономическа, а и като морална, психологическа или характерологична система, и антиавторитаризъм – такъв, какъвто го виждаме в отношението на Фром към политиката било като обществена дейност, било като психоаналитична терапия. Всеки един от тези аспекти е в особена и много сложна връзка с това, което наречаме „реален социализъм“ или „социализъм от съветски тип“.

Не Ви ли се струва обаче, че съвременният марксизъм по-

лите на капитализма (свободен пазар, натрупване на капитал и т. н.).

Фактически те не го искаха. Целта им бе преди всичко реализация на тоталитарната утопия: „диктатура над нуждите“. Въвеждането на „ограничен пазар“ в някои тъй наречени социалистически държави би трябвало да се разглежда като отстъпка пред народното желание, опит да се „неутрализира“ потенциалното недоболство и революционното настроение (такъв бе случаят с политиката на Кагар в годините след 1956). Друг въпрос е, че както става ясно напоследък, отстъпките само ускориха падането на тези режими. Независимо от това самият Фром се улавя в капана и смесва търсенето на рационален отговор с фактите, гласувайки доверие на Хрущовата концепция за „гулаш-комунизъм“, според която „целта на социализма е да предостави на цялото население удоволствието да консумира, което капитализъмът дава само на малцина“. По странен, може би парадоксален начин Фром – както и мнозина от неговите съвременници – също вярваше в революцията.

И как същността си я представя той?

Самата концепция за „революция“ при Фром е изпълнена с месьянско съдържание. По дефиниция революцията е процес, който трансформира цялостта на човешкото съществуване. Следователно всички, които не успеят да осъществят тази трансформация, са обречени на провал и задължително водят до „психологически Термидор“. Но всички неуспели революции хвърлят семената на нови – в това отношение Фром поддържа (с всички те му подробности) възгледа на Троцки за „непрекъсната революция“.

Ще се опитаме ли да отговорим и на стария фрейдо-марксистки въпрос: „Защо изобщо революциите се провалят“?

Отговорът се намира в една характерна структура, която възспира хората да действат според собствените си интереси – това е характерна структура, която деформира мъже и жени в състояние на не-свобода. Прави ги неспособни да живеят на свобода и те, в желанието си за власт, която да ги управлява, създават диктатури, които пък на свой ред им предоставят усещането за сигурност, че „принадлежат нейде“. Нямам намерение да навлизам в подробности в проблема за социалноуболюбивия тип характер в работите на Фром. Възгледите и описанията на характерови типове и ориентации преминават през много модификации в неговото творчество – от „Човекът като такъв“ до „Анатомия на човешката деструктивност“.

Но неговата късна характерология представлява може би най-добре разработеното и емпирично най-обоснованото обяснение в психоаналитичната социална психология, сравнено дори с класическите работи на Райх и Адорно.

Независимо от това аз мисля, че в сърцевината на учението на Фром за характерите е била и е останала дихотомията между „авторитарния“ и „революционния“ или „радикален“ характер. Тази дихотомия, предпола-

FROMM-Online
Property of the Erich Fromm Document Center. For personal use only. Station or publication of material prohibited without express written permission of the copyright holder.
Veröffentlichungen – auch von Teilen – bedürfen der schriftlichen Erlaubnis des Rechteinhabers.

реща по различни начини предизвикателството на присъщото за социалистическата теория месианство (има ли предвид най-вече това в социалистическите идеи от средата на 19 век?)

Да, и първият е, като приема месианството сериозно и го държи колкото се може по-далеч от конкретни исторически граници, от възходите и паденията на революции и контрареволуции, от емпиричната действителност. Така постъпват Лукаш, Блох и други "месиански марксиста" от онова време. Другият начин е по възможност месианството да се елиминира, да се лиши социализмът от всички квази-религиозни или есхатологични аспекти и да се пригоди към променлящата се политическа и икономическа реалност на съвременното общество. Това е начинът, по който се развива социалдемократията в Западна Европа. Третият начин е на думи да се подкрепя месианството и в същото време да се твърди, че определени условия представляват реализация на всички идеали, за които то се борило, или че определен обществен строй е единственият път за осъществяване на месианските цели и следователно онзи, който не вярва в него, престъпник или гаунак. Това е начинът, присъщ на сталинизма или социализма от съветски тип. Очевидно Фром принадлежи към онези групи последователи на марксизма, които са отрекли последните два начина за "третиране" на месианските идеи. Месианството на Фром води началото си от юдаизма. Той вижда спасението в едно окончателно помирение между Човек и Природа, в края на отчуждението, в победата на принципа "да бъдеш" над принципа "да имаш", а това е нещо, което не може да се постигне с единичен акт, от една партия, класа, движение.

Изкуплението е историческа цел, но самата история е безкраен процес. Ето защо аз мисля, че Фром бе забранен автор в обществата от съветски тип поради неговия отказ да следва който и да било "лъжлив месия".

Значи ли това, че радикалният антикапитализъм е аспект, тясно свързан с месианството – нали ако някой приема месианството искрено, той трябва да отрича и онези системи, които нарушават основните морални принципи на хуманизма, общата и единството?

Да, антикапитализмът на Фром е радикален в смисъл, че той е против капитализма не само като икономическа и социална, но така също като морална и психологическа система. Основен обект на социална критика при Фром са тези ориентации и особености на характера, които се определят, налагат и разпространяват от "потребителския" морал, от начина на живот по деви за "да имаш".

Естествено, от подобна перспектива следва, че "реалният социализъм" е само една версия на капитализма. Този възглед – осъждането на системите от съветски тип като извращения и прегателство спрямо оригиналните, революционни идеи, като възстановяване на експлоатацията под формата на зле прикрит "държавен капитализъм" – е широко разпространен аргумент: от Троица до различните нови леви течения. На мен обаче ми се струва, че критиката от ляво в много отношения не успя да разбере истинската същност на обществата от съветски тип. Защото тези общества никога не биха могли да реализират която и да е от функциите или це-

гам, е била важна съставна част от светогледа на ляво-настроената немска интелигенция от Ваймарския период, изразявала е нейните надежди и страхове пред лицето на надигащия се фашизъм. Естествено, Фром и съвременниците му са разбрали – и аз мисля, че това е станало твърде рано, може би по време на московските процеси – истинската природа на сталинизма; както вече отбелязах, през целия си живот Фром е бил убеден критик на "реалния социализъм", сталинизмът за него е нещо повече от политическа система: той е "политическо убийство на характера".

Да, определенията и преценките на Фром са широкоизвестни, макар че повечето от тях са достигнали до нас извън контекста, като кратки цитати, бележки, "крилати фрази".

Ще рискувам тогава да споделя личното си мнение, че Фром споделя амбивалентните чувства – дори и шизофренията – на мнозина леви интелектуалци към Съветския съюз. За тях съществуваша две основни линии: политически фашизъм и "културен фашизъм", т. е. общество на отчуждени консуматори, доминирано от масовата култура. В този аспект комунизмът им изглеждаше "по-малкото зло", поне в периода на студентска война (който според мен едва сега свършва), и от тактическа гледна точка не бе желателно да се критикува открито. И все пак Фром ни помага да живеем и действаме в духа на хуманизма, активното сътрудничество и екологичното съзнание.

Да, но всички тези неща водят в края на краищата до въпроса за свободата. Рухването на европейските комунистически диктатури, общата криза на т. нар. социализъм като практика и идеология по целия свят – всичко това може да бъде добавено като нова глава към "Бяство от свободата". Смятам, че е достатъчно убедителен аргументът, който ще посоча като единствен пример – народите на Унгария, Полша, Чехословакия и други страни се освободиха от веригите на диктаторската бюрокрация, от еднопартийното управление, от повсеместната власт на държавата, която контролираше живота не само в политически, идеологически, икономически, но така също и в личностен аспект.

Въпросът сега е: какво правят те, какво правим ние с тази новопостигната свобода?

Възлеget за "свобода от" и "свобода да" представлява друга важна дихотомия в живота и творчеството на Фром. Но зад него стои един фундаментален проблем: можем ли да дефинираме свободата "позитивно"? Защото в европейската социална психология съществува традиция, според която свободата е само отрицателна свобода, т. е. свобода от каквато и да е намеса в живота на личността или обществото. Досега всички опити да се даде позитивно значение на концепцията за свобода са водили до диктатура. Фром – по мое мнение – по свой начин разбира тази трудност и затова прагматично възлага да се "свобода от" религиозно или трансцендентално измерение. Но, за съжаление, ние живеем в този свят, в тази част на света.

Буганеца – София

Интервюто взе ВАСИЛКА НИКОЛОВА

